

В. В. ГОРДЄЄВ. ПРАВОВА ПРИРОДА ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ

Досліджено правову природу юридичних фактів. Узагальнено теоретичні погляди стосовно юридичних фактів, їх ознак та класифікації. Запропоновано власне визначення юридичного факту.

Ключові слова: юридичний факт, ознаки, класифікація.

Исследовано правовую природу юридических фактов. Обобщенно теоретические взгляды относительно юридических фактов, их признаков и классификаций. Предложено собственное определение юридического факта.

Ключевые слова: юридический факт, признаки, классификация.

In the article is investigated (or studied) the legal nature of legal facts. The theoretical outlooks regarding the legal facts, their features and classifications is extended. Their own definition of legal fact is proposed.

Key words: the legal fact, features, classification.

Теорія юридичних фактів не належить до новітніх інститутів права. Її проблеми почали досліджуватися ще в буржуазній науці права, достатню увагу приділено їм і в радянському правознавстві. Однак нині робота в даній галузі є незавершеною, а тому потребує подальшого дослідження. Підстави виникнення, зміни та припинення кримінально-правових, цивільних, адміністративних, процедурно-процесуальних, управлінських правовідносин і багато інших проблем не можуть бути вирішені без ретельного вивчення юридичного факту. Актуальність теорії юридичних фактів обумовлюється також тим, що вона вивчає найважливіший аспект правового регулювання – його фактичну обґрунтованість.

У теорії права та процесуальних науках у більшості випадків вчені визначають юридичні факти як конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Уточнюючи цю позицію, О. Красавчиков під юридичними фактами розуміє явища реальної дійсності, з наявністю або відсутністю яких норми права пов'язують юридичні наслідки¹. Більш детальне розкриття поняття юридичних наслідків знаходимо в О. Процєвського, який вказує, що наслідки можуть виражатися як у виникненні, зміні або припиненні правовідносин, так і в набутті певних прав і обов'язків².

У «Лекціях із загальної теорії права» Н.М.Коркунов наводить визначення юридичного факту: «Це сукупність таких змін, які, взяті разом, мають юридичне значення. Юридичне значення факту обумовлюється винятково тим, що воно викликає застосування юридичної норми. Тому можна сказати напевно, що окремим юридичним фактом називається сукупність таких змін, які, взяті разом, обумовлюють застосування закону»³.

Більш глибоке уявлення про характер юридичних фактів формується із філософського поняття факту. У філософській літературі розмежовуються декілька його значень. По-перше, фактом називають фрагмент дійсності. Це, так би мовити, перший ступінь формування даного поняття. По-друге, факт виступає як еле-

© ГОРДЄЄВ Віталій Володимирович – кандидат юридичних наук, помічник судді судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Чернівецької області, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

мент дійсності, даний людині у сприйнятті, у чуттєвому досвіді. По-третє, факт – це вже не просто сприйняте, а певним чином відображене, оформлене й осмислене явище дійсності (емпіричний факт). По-четверте, факт, утягнутий до орбіти певної теоретичної системи, осмислений за допомогою її категоріального апарата (теоретичний факт). У теоретичному аспекті факт мислення повертається до явищ дійсності через їхній внутрішній зв'язок, розкритий в теорії. Таким чином, у філософському розумінні, факт – явище об'єктивної реальності, відбите у певній ідеальній системі⁴.

В українському словнику-довіднику з адміністративного права зазначено, що юридичні факти – це 1) передбачені законом обставини, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин; 2) конкретні життєві обставини, що приводять норму права в дію, утворюючи, змінюючи чи припиняючи певні правовідносини⁵.

Зауважимо, що юридичні факти необхідно відрізнити від доказів. Сучасні процесуальні науки щодо поняття доказу і достовірного знання про факти мають різні значення і використовуються судом не одночасно, а на різних етапах досягнення істини. У більшості випадків знання про факти спочатку треба отримати (зібрати фактичні дані), перевірити і лише після цього використати як аргумент при побудові логічного висновку⁶.

Відомо, що юридичні факти виступають як підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Але для досягнення правових наслідків частіше за все недостатньо наявності одного юридичного факту. Потрібний вже не один, а декілька взаємозалежних юридичних фактів. Така сукупність юридичних фактів традиційно іменується фактичним складом, або юридичним складом. Часто для виникнення правовідносин потрібна сукупність двох або кількох юридичних фактів, наявність яких необхідна для настання юридичних наслідків. Наприклад, для набуття права на керування транспортним засобом необхідна наявність таких юридичних фактів: настання відповідного віку, відсутність медичних протипоказань, підготовка у відповідному навчальному закладі, одержання відповідного посвідчення.

У теорії права юридичні факти розглядаються як різновид соціальних фактів, що мають матеріально-ідеальний характер. Подвійний характер юридичних фактів, поєднання у їх природі об'єктивного та суб'єктивного аспектів пов'язані з тим, що факт – «це явище об'єктивної реальності, відображене у специфічній ідеальній системі – законодавстві»⁷. Для В.Б.Ісакова самостійність юридичних фактів у механізмі правового регулювання визначається тим, що вони пов'язані не тільки з правовідносинами, а й з іншими елементами механізму правового регулювання. Належне закріплення юридичних фактів у гіпотезах юридичних норм є одним із завдань правотворчих органів у процесі розробки нормативно-правових актів. Повне, точне і достовірне встановлення юридичних фактів – необхідна передумова застосування правових норм.

Юридичні факти відображають зв'язок діяльності людей, подій соціального життя з правом. «Відповідно до своєї природи даний зв'язок має об'єктивний та суб'єктивний аспекти», – підкреслює О. Аюєва. – Зв'язок цей і становить сутність, головну властивість юридичних фактів, необхідну базу передумов їх існування. Право не створює юридичні факти, воно бере участь у їх «зародженні», влітаючись у тканину основи правовідносин»⁸.

З цього приводу П. Недбайло зазначав: «Питання про застосування правових норм виникає тоді, коли люди стикаються з такими формами суспільного життя,

що потребують юридичної оцінки і вирішення. У таких випадках насамперед необхідно встановити наявність таких фактів та дослідити їх сукупність. Але однієї вірогідності фактів ще не достатньо для застосування до них правових норм. Для цього необхідно впевнитися ще у тому, що досліджувані факти мають юридичне значення, що вони за своїми ознаками підпадають чи не підпадають під ту чи іншу правову норму»⁹.

Як тільки у суспільних відносинах з'являються юридичні факти, зазначені в гіпотезах норм, остання починає діяти, внаслідок чого її адресати в одних випадках мають можливість реалізувати свої права та обов'язки, в інших – набувають суб'єктивних прав та обов'язків, передбачених диспозицією норми. Диспозиція зобов'язуючої або уповноважуючої правової норми приписує, якою може і має бути поведінка активної сторони. Фіксує права та обов'язки, диспозиція опосередковано вказує на юридичні факти.

У процесі встановлення юридичних фактів може з'ясуватися, що вони мають різні недоліки, дефекти. В одних випадках ці дефекти можуть бути пов'язані зі змістом юридичного факту (наприклад, відсутність необхідного стажу роботи для виходу на пенсію), в інших – із зовнішньою формою його прояву і закріплення (наприклад, дефект у документі, що підтверджує стаж роботи). Юридичний факт є дефектним у тих випадках, коли його ознаки суперечать гіпотезі юридичної норми.

Теорія права виділяє функції юридичних фактів – це узагальнена характеристика їхньої ролі у механізмі правового регулювання. Головне завдання, роль юридичних фактів у правовому регулюванні – забезпечення виникнення, зміни, припинення правових відносин. Кожен юридичний факт викликає або правовиникнення, або правозмінення, або правоприпинення правових наслідків.

Правильно зрозуміти й оцінити значення функції юридичних фактів можна лише у ширшому контексті, у зв'язку з функціями інших елементів механізму правового регулювання – юридичними нормами. Саме норма права містить загальну (абстрактну) програму (модель) поведінки суб'єктів, розраховану на невизначене коло осіб і невизначене число випадків її реалізації. Іншим елементом механізму правового регулювання виступають правовідносини – конкретна модель поведінки для конкретних суб'єктів, програма дій у певній соціально-юридичній ситуації. Юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків до конкретного. У цьому – основне завдання, головна функція юридичних фактів у механізмі правового регулювання. Забезпечуючи надійне виникнення, зміну, припинення правових відносин, юридичні факти сприяють тим самим стабільному і надійному функціонуванню всієї системи правового регулювання¹⁰.

При ідентифікації юридичних фактів багато що залежить від позицій законодавця або правозастосовчих органів. Як зазначав відомий вчений-правознавець М.Г. Александров, «життєві факти самі по собі не мають властивості бути чи не бути юридичними фактами, а стають такими тоді, коли їм це значення надається нормами права. Факти одного й того ж виду можуть бути або не бути юридичними фактами залежно від їх оцінки законодавцем»¹¹.

З вищеведеного випливає, що юридичний факт має низку ознак. Так, факт у сфері людської життєдіяльності знаходить вираження у формі події чи діяння (дії чи бездіяльності), це складова гіпотези юридичної норми. Звідси випливає, що подія чи діяння перетворюється в юридичний факт тільки тоді, коли воно опи-

сано в законі (чи підзаконному акті). Відсутність такого опису не утворює факту юридичного. Опис у законі наповнює факт правовим змістом і містить його юридичну оцінку.

Зауважимо, у нормативному акті, як правило, описується майбутнє, тобто події чи дії, які ще не відбулися. Реальна подія чи дія описується (чи фіксується іншим способом) в інших документах, наприклад, у протоколах, актах, поясненнях. Порівняльне дослідження цих описів дозволяє зробити висновок: є реальна подія чи дія юридичним фактом, або не є юридичним фактом. Окрім вищезазначених ознак юридичного факту, теорія права виділяє наступні: 1) конкретність та індивідуальність. Юридичний факт є унікальним (винятковим, неповторним) явищем дійсності, що існує в певній частині простору, у певний момент часу, і, як правило, пов'язане з конкретними суб'єктами (наприклад, факт укладення адміністративного договору); 2) соціальна змістовність. Події та дії, що не мають значення або зв'язку з соціальною дійсністю, не мають юридичного значення; 3) об'єктивований вираз. Почуття, бажання людини не є юридичними фактами; 4) зв'язок із правом. Юридичні факти, як правило, точно або в загальному вигляді відбиті в гіпотезах правових норм; 5) причинний зв'язок із правовими наслідками. У цьому полягає сенс юридичного факту, який викликає, змінює, припиняє правові відносини, суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Наприклад, укладення адміністративного договору породжує правові відносини, наслідки сторін договору, їхні взаємні права і обов'язки.

Як вважають деякі учені-юристи, юридичні факти є збірним поняттям, яке означає різноманітність життєвих обставин, що зумовлюють певні юридичні наслідки. З метою їх систематизації для якнайкращого їх дослідження та конкретизації розроблена майже вичерпна їх класифікація¹². Наукова і практична цінність класифікації юридичних фактів розкрита ще не повністю. Її подальший розвиток має бути корисним для вирішення різноманітних завдань правознавства, у тому числі для соціологічних досліджень у юридичній науці. З-поміж різноманітних видів класифікації юридичних фактів важливе значення для їх вибору і конкретизації має їх поділ за галузями права. Адже юридичних фактів поза галузеву приналежністю не існує. Усі вони передбачаються нормами конкретних галузей права. Тому й наукові напрацювання в теорії права щодо класифікації юридичних фактів можуть бути з'ясовані лише за умови дослідження їх крізь призму галузевої належності¹³. У галузевих сегментах юридичної літератури юридичні факти визначаються адекватно загальнотеоретичним конструкціям і відрізняються лише «прив'язкою» до тієї чи іншої галузі права¹⁴.

Значну кількість досліджень, пов'язаних з юридичними фактами, виконано у галузевих юридичних науках. Серед них праці, присвячені адміністративним, цивільним, господарським, кримінальним правовідносинам тощо. Можна констатувати, що розвиток теорії юридичних фактів у загальнотеоретичній юридичній науці був певною мірою підготовлений галузевими розробками юридичних фактів, і навпаки, розвиток галузевого розуміння юридичного факту базувався на здобутках науки теорії права. По суті, теоретичні дослідження юридичних фактів поділяються на дві групи. По-перше, це розробки загальнотеоретичного характеру, де розглядаються поняття, види юридичних фактів, правовідносин, аналізується їх роль у правовому регулюванні. По-друге, це дослідження, присвячені галузевим юридичним фактам.

Юридичні факти можна класифікувати за різними критеріями. За наслідками, що настали, – на: а) правоутворюючі; б) правозмінюючі; в) правоприпиняючі.

Правоутворюючі факти зумовлюють встановлення правовідносин, наприклад, вчинення адміністративних правопорушень. Правозмінюючі факти змінюють існуючі правовідносини. Такий юридичний факт змінює зміст правовідносин між сторонами, хоч правовідносини зберігаються. Правоприпинюючі факти спричиняють припинення правовідносин. Такими є дії особи щодо здійснення суб'єктивного права чи виконання юридичного зобов'язання. Наприклад, сплата правопорушником штрафу (виконання постанови щодо накладення стягнення) припиняє адміністративно-деліктні відносини, які виникли у зв'язку зі вчиненням правопорушення.

Залежно від наявності або відсутності зв'язку факту з волею суб'єкта їх поділяють на дії та події. Дії є результатом активного волевиявлення суб'єкта і поділяються на: а) правомірні; б) неправомірні. Правомірні дії завжди відповідають вимогам адміністративно-правових норм. Прикладом таких правомірних дій, що розцінюються нормами як юридичні факти, можуть бути: подання громадянином скарги, звернення підприємства, що створюється, за реєстрацією; подання проекту на експертизу тощо. Прикладом правомірних дій є індивідуальні правові акти органів державного управління, тобто акти, звернені до конкретного адресата та справи. Прямий наслідок прийняття таких актів – виникнення, зміна або припинення адміністративно-правових відносин. Так, наказ про призначення на посаду тягне за собою виникнення державно-службових відносин у формі адміністративно-правових. Неправомірні дії порушують вимоги адміністративно-правових норм. Наприклад, для сфери державного управління найхарактернішим видом неправомірних дій є різні правопорушення. Вони тягнуть за собою виникнення адміністративно-деліктних (юрисдикційних відносин). Юридичним фактом цієї категорії є неправомірна бездіяльність. Приміром, бездіяльність, наслідком якої стало невиконання законних вимог прокурора, належить до юридичних фактів, які тягнуть виникнення адміністративно-деліктних відносин. Події, тобто явища, що трапляються незалежно від волі людей, також можуть у деяких випадках виступати юридичними фактами, наприклад стихійне лихо, смерть тощо¹⁵.

Отже, юридичні факти – це конкретні життєві обставини у формі дії чи події, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення правовідносин, набуття певних прав і обов'язків. Основними ознаками юридичних фактів є індивідуальність, соціальна змістовність, об'єктивоване вираження, зв'язок із правом, причинний зв'язок із правовими наслідками. Головною функцією юридичних фактів є забезпечення виникнення, зміни, припинення правових відносин. За наслідками, що настали, юридичні факти поділяються на: а) правоутворюючі; б) правозмінюючі; в) правоприпинючі. Юридичні факти також поділяють на прості та складні. Останні прийнято називати фактичними складами, тобто кількома одиничними фактами, яким норми права надають юридичного значення лише за наявності їх в сукупності, оскільки саме у такому своєму комплексі вони породжують, змінюють чи припиняють правовідносини.

1. *Красавчиков О.А.* Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Госюриздат, 1958. – С. 5. 2. *Процевский А.И.* Метод правового регулирования трудовых отношений. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 81. 3. *Коркунов Н.М.* Лекции по общей теории права. – СПб.: Книж. маг. А.Ф.Цинзерлинга, 1890. – С. 305. 4. *Садовский Г.И.* Диалектика мысли. Логика понятий как отражение сущности развития. – Минск., 1982. – С. 200. 5. *Адміністративне право України: Словник-довідник / В.К. Шкарупа, Ю.А.*

Ведерніков, В.П. Підчибій. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 165. **6.** Докази та доказування в адміністративному судочинстві : монографія / В.К.Колпаков, В.В.Гордєєв. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 11. **7.** *Исаков В.Б.* Юридические факты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 11. **8.** *Аюева Е.И.* Некоторые аспекты категории юридического факта. – Изд-во вузов / Правоведение. – 1985. – № 4. – С. 67. **9.** *Недбайло П.Е.* Применение советских правовых норм. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 218-219. **10.** *Комаров С.А.* Общая теория государства и права. – М., 1995. – С. 281-282. **11.** *Александров Н.Г.* Законность и правоотношения в советском обществе. – М., 1995. – С. 163. **12.** *Спиридонов И.И.* Теория государства и права. – М., 1996. – С. 239-241. **13.** *Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева.* 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – С. 239-242. **14.** *Колпаков В.К., Черновський О.К., Гордєєв В.В.* Порушення правил дорожнього руху : колізійність новел і правове регулювання: Монографія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 57. **15.** *Колпаков В.К., Кузьменко О.В.* Адміністративне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 68-69.